

C) Gospodarski sustavi

1) Ekonomije i srednjovjekovlje

Premda je uzajamnost između ekonomskoga razvoja i političke vlasti primjetna na svim dijelovima hrvatskoga prostora i u svim vrstama njegovih društava, ipak se usmjeravanje gospodarskih djelatnosti i njihovo oblikovanje u prepoznatljiv, točno određen ekonomski sustav može u punoj mjeri utvrditi samo na istočnojadranskom pojasu gradskih društava. Opseg i značajke gospodarskoga usmjeravanja ovise prije svega o vrsti političke vlasti (kraljevska, feudalna, gradska) i o tipovima društava, odnosno o razlici gradska – seoska društva. Selo je redovito uključeno u šire gospodarske i političke sustave – vlastelinstva, komune – pa ne može ni iskazivati bilo kakve sustavnije gospodarske zamisli. Feudalac, dakako, u *urbarima* pažljivo bilježi ekonomske i proizvodne sastavnice vlastelinstva da bi mogao nadzirati vrste i opseg svojih prihoda, ali samo iznimno utječe na njegovo gospodarsko ustrojstvo – na primjer, melioracijama zemljišta, osnivanjem trgovišta i sl. Grad je stoga jedina vrsta srednjovjekovnoga društva u kojoj se sustavno usmjeravaju i nadziru ekonomske pojave. No prema ekonomijama gradova bitno će se različito odnositi kraljevska ili komunalna vlast. I kralju i komuni zajednički su fiskalni ciljevi – pobiranje poreza, ali ih veoma razlikuje razina skrbi za svakodnevni život i opstanak njihovih pripadnika. I kraljevska vlast, naravno, djeluje na ekonomski razvoj kraljevstva, osnivanjem slobodnih gradova, ustrojem poreza, novčanim sustavima ili davanjem povlastica, ali u djelovanju kraljevske vlasti nema značajki trajnosti i sustavnosti. Kraljevske odredbe dopiru samo do razine vladarskih prihoda, dok su pripadnici kraljevstva izvan kraljeva obzora. Kralj se ne mora brinuti za životne tegobe svojih podanika, jer su mu oni važni samo kao davatelji poreza ili vrelo ratnika; ali grad to mora, jer u suprotnom kao zajednica pripadnika ne bi mogao postojati. U razdobljima oskudice žita, pa i gladi, nitko ne će priteći u pomoć ugroženu gradu, pa samo komunalne uprave moraju skrbiti o ključnom pitanju: imaju li njezini pripadnici što jesti?²⁷

2) Gospodarski sustavi istočnojadranskih komuna

Najiscrpnije obavijesti o gospodarskim sustavima na istočnom Jadranu nalaze se u gradskim statutima. Odredbe statuta obraćaju veliku pozornost gospodarskim djelatnostima, na što upućuje već i broj glava u pojedinim statutima koje usmjeravaju različita područja komunalnih ekonomija. Trogirski se statut, zajedno s reformacijama, sastoji od 443 glave, od kojih se 88 glava (ili 19,86%) odnosi na različita gospodarska pitanja. Splitski statut iskazuje

još višu razinu gospodarskoga usmjeravanja. Stari ili Percevalov statut, Novi statut i Reformacije imaju 603 glave, od kojih 172 (ili 28,52%) usmjerava pojedine vrste ekonomskih djelatnosti. Brački se statut i njegove reformacije pak sastoje od 270 glava, a od njih čak 91 (ili 33,7%) govori o komunalnoj privredi.²⁸

Statutarne odredbe o gospodarskim djelatnostima mogu se podijeliti u tri vrste: 1) odredbe o ustrojstvu i postupcima privrednih djelatnosti, 2) krivično-pravne odredbe i 3) porezne odredbe. I gradski statuti, razumije se, iskazuju fiskalne značajke, ali su komunalni porezi, nasuprot kraljevskima, samo jedna od uzajamno ovisnih pojava u cjelovitom gospodarskom sustavu komunâ. Komunalna uprava pobire poreze od različitih vrsta gospodarskoga djelovanja, jer se bez poreznih prihoda gradska zajednica ne bi mogla razvijati; uspon pak gradskoga društva djeluje poticajno na rast i širenje ekonomskoga života.

Istočnojadranski se statuti obaziru na sve vrste ekonomskih djelatnosti, koje su pretežno zajedničke svim gradskim društvima. U statutima zbog toga prevladavaju srodne odredbe o pojedinim djelatnostima, ali unatoč tome među statutima ima i primjetnih razlika.

Odredbe o zemljišnoj proizvodnji i zemljišnim odnosima nalaze se u svim statutima, ali usporedbe između pojedinih statuta ipak upućuju na razlike u važnosti zemljišne djelatnosti u komunalnom gospodarstvu. U Splitskom se statutu, primjerice, 26 glava (ili 4,31%) odnosi na zemljišnu proizvodnju, dok u Bračkom statutu 73 glave (ili čak 27,41% svih odredaba) govori o zemljišnom gospodarstvu. Razlike u gospodarskoj organizaciji komunâ, pa po tome i u sadržajnoj strukturi statutâ, još su izraženije u odredbama o pomorskoj djelatnosti. Od osam knjiga Dubrovačkoga statuta, koje imaju 487 glava, čitava se sedma knjiga, sa 67 glava (ili 13,67% svih odredaba), odnosi na brodarstvo i pomorske djelatnosti, a o pomorstvu se govori i u drugim knjigama Statuta.²⁹ I u šestoj knjizi splitskoga Starog statuta nalazi se 40 glava o pomorskoj i lučkoj djelatnosti grada, što je 8,7% svih odredaba u Percevalovu statutu. I Hvarski statut, sa 16 odredaba o pomorstvu i brodarstvu (ili 9,36% ukupnoga broja glava), pokazuje usmjerenost prema pomorskom gospodarstvu.³⁰ Nasuprot tome u Trogirskom statutu ima svega 5 glava (ili 1,13% svih odredaba) koje se odnose na trogirsko brodarstvo i luku. U Bračkom statutu pak nema nijedne odredbe o pomorskoj djelatnosti komune.

Tako iskazana predodžba o gospodarskom ustrojstvu istočnojadranskih komuna može se potkrijepiti i odredbama statutâ o robnom prometu u cjelini, o svim njegovim sastavnicama, dakle o trgovini, pomorstvu, novčanom poslovanju, carinama, mjerama i utezima. U Splitskom statutu robni promet usmjereva ukupno 139 glava (ili 23,05% svih odredaba). U Trogirskom statutu taj je omjer nešto slabiji: o trogirskoj trgovini, pomorstvu, porezima i komunalnim mjerama govori 45 glava (ili 10,16% svih odredaba). U Bračkom statutu pak 8

glava govori o trgovini otoka, 1 glava o komunalnim porezima i 3 o mjerama, pa se na robni promet odnosi samo 12 glava (ili 4,44% svih odredaba).

Premda je pri tumačenju tih podataka nuždan oprez, ipak navedeni kvantitativni omjeri upućuju na razlike u ulozi pomorstva i trgovačkoga poslovanja u navedenim istočnojadranskim društvima. Odredbe gradskih statuta i njihova kvantifikacija iskazuju temeljne ekonomske smjernice komuna. Nasuprot Dubrovniku ili Splitu, s izrazitim usmjerenjem prema pomorskoj i kontinentalnoj trgovini, posve u skladu s njihovom pripadnošću modelu "komuniciranja", bračko se gospodarstvo, primjerice, temelji na zemljišno-stočarskoj djelatnosti. To, naravno, ne znači da na Braču nije bilo trgovanja i poslovnosti, ali se na otoku sve do XV. stoljeća nisu razvila znatnija obalna gradska naselja, s lučkim prometom koji bi iziskivao veću pozornost statutarnih odredaba, pa je bračko društvo do kraja srednjega vijeka bilo usredotočeno u zemljišnoj i napose, stočarskoj djelatnosti svojih pripadnika.³¹

3) Mletački gospodarski sustav

Venecija je već od ranoga srednjeg vijeka bila politički činitelj na istočnom Jadranu, ali se njezino izravno djelovanje na gospodarski razvoj dalmatinskih gradova počinje ocrtavati tek u prvoj polovici XIII. stoljeća i postupno dograđuje u cjelovito određen ekonomski sustav u prvoj polovici XV. stoljeća. Uključujući nakon 1409. godine dalmatinske gradove u prekomorske posjede ili *Stato da Mar* Mletačke Republike, Venecija je temeljnim političkim i strateškim ciljevima na istočnom Jadranu tada dodala i svoje državne ekonomske ciljeve. No ni u XV. stoljeću, u razdoblju potpune političke prevlasti nad istočnojadranskom obalom, Venecija nije mogla ukloniti izvorne ekonomske sustave dalmatinskih gradova, ali ih je uskladila s državnim, prije svega fiskalnim, interesima Republike. Ona je nastojala trgovački promet gradova što jače usmjeravati prema državnom središtu, a istodobno je najvažniju proizvodnu djelatnost – proizvodnju soli na otoku Pagu – podvrgnula strogom fiskalnom nadzoru, pa je promet paškom solju donosio znatne prihode mletačkoj državnoj komori.³²

Prvi znakovi restriktivnih intervencija u gospodarski razvoj dalmatinskih gradova nalaze se u ugovoru između Dubrovnika i Venecije iz godine 1236., kojim je Dubrovnik ponovno priznao mletačku vlast. U njegovu 15. članku utvrđene su carine na uvoz robe u Mletke: ako je dubrovački trgovac dovozio robu iz *Romanije*, dakle s područja Bizanta, plaćao je carinu od 5%; ako je roba potjecala iz sjeverne Afrike (Egipat, Tunis, Barbarija), carina je iznosila čak 20%, no ako je dubrovački trgovac u grad na lagunama dopremao robu iz *Sklavonije*, tj. iz balkanskoga zaleđa, bio je oslobođen plaćanja uvozne carine. Ljestvicom uvoznih carina Venecija je nastojala što više ograničiti poslovanje

dubrovačkih trgovaca na Levantu i usmjeriti ih prema kontinentalnom zaleđu. Ta odredba u načelu nije bila u potpunoj suprotnosti s dubrovačkim ekonomskim interesima jer su oni barem već od druge polovice XII. stoljeća ionako bili usmjereni prema balkanskim državama, o čemu, primjerice, svjedoči ugovor Dubrovnika s bosanskim banom Kulinom iz 1189. godine, ali je ugovor ipak imao restriktivno obilježje. Na to upućuje članak 16., koji određuje da Dubrovčani smiju dolaziti u Mletke samo s četiri broda godišnje, jer bi u protivnom na svu dovezenu robu morali platiti višu carinu, kao da ona potječe iz *Romanije*, a ne iz balkanskog zaleđa, dok je članak 17. zabranjivao dubrovačkim brodovima pristajanje u svim lukama na potezu Ancona-Mleci i vrh Istre-Mleci.³³ Republika je prema tome ugovorom iz 1236. godine pokušala ograničiti prostor djelovanja dubrovačkih trgovaca i usmjeriti ih prema kontinentalnim područjima zaleđa, ali je istodobno ograničila i opseg njihova poslovanja u gradu na lagunama.

U promet solju dalmatinskih gradova Venecija je prvi put intervenirala u sredini XIV. stoljeća: god. 1351. zabranila je izvoz zadarske i paške soli "bilo kamo osim u Mletke" (*alio quam Venecijs*); 1352. godine odredila je da sva sol proizvedena na zadarskom teritoriju, osim količine za vlastite potrebe, pripada Veneciji, dok su vlasnici paških solana morali $\frac{3}{4}$ soli prodati Mlecima uz unaprijed određenu cijenu.³⁴ Te odredbe iz sredine XIV. stoljeća već sadržavaju temeljna načela mletačkoga ekonomskog protekcionizma u XV. stoljeću.

No dok su se mletačke ekonomske odredbe u XIII. i XIV. stoljeću odnosile samo na pojedine gradove (Dubrovnik, Zadar), nakon 1409. one su se protegnule na sav dalmatinski dio mletačkoga *Stato da Mar*, podvrgavajući državnom nadzoru najvažnije gospodarske djelatnosti u gradskim društvima. U sferi proizvodnje to je u prvom redu bila proizvodnja soli. Godine 1423. mletačka je vlada odredila da vlasnici paških i zadarskih solana moraju $\frac{3}{4}$ proizvedene soli prodati mletačkoj državnoj komori uz nisku otkupnu cijenu, dok njima pripada samo $\frac{1}{4}$ soli. Taj ostatak soli vlasnik je smio izvoziti, ali je Venecija izvozu soli nametnula visoke carine, pa je zapravo bila ugušena prije godine 1409. najprobitačnija gospodarska djelatnost u Zadru – trgovina solju.³⁵

Trgovina drugim vrstama robe nije bila podvrgnuta tako strogim ograničenjima, ali je Republika nastojala promet zemljišnim, pčelarskim i stočarskim proizvodima (koža, sir, vuna, vunene tkanine, vosak, med) prije svega usmjeriti prema tržištu na lagunama. Godine 1422. donesena je odredba o tzv. dvostrukim carinama na izvoz robe iz dalmatinskih luka. Dalmatinski je trgovac smio izvoziti tu robu i prema talijanskoj obali Jadrana, izvan područja mletačke države, ali je prilikom izvoza bio dužan platiti dvostruku carinu – redovitu carinu na izvoz robe prema talijanskim lukama i povrh nje još jednu, kao da je robu otpremao prema Mlecima. Tri desetljeća kasnije, godine 1452., Venecija je zabranila izvoz robe iz dalmatinskih gradova u Ankonitansku Marku i Apuliju. Te su odredbe bile izrazito restriktivne, ali ih je nakon prosvjeda iz dalmatinskih

gradova mletačka vlada ubrzo ukinula, pa one i nisu znatnije djelovale na gospodarski razvoj u Dalmaciji.³⁶

Spomenute odredbe i zabrane ocrtavaju temeljne značajke i smjernice mletačkoga ekonomskog sustava XV. stoljeća: ekonomije dalmatinskih gradova podrediti proizvodnim, potrošnim i fiskalnim interesima državnoga središta, ali je nužno istaknuti da je njihova provedba pokazala i vještinu prilagodbe mletačke politike gospodarskoj i društvenoj zbilji na istočnom Jadranu. Mletačka je vlada morala poništiti najoštrije odredbe o trgovačkom poslovanju u Dalmaciji, izuzimajući od toga proizvodnju i trgovinu solju, pa se od sredine XV. stoljeća oblikovala stanovita ravnoteža između metropole na lagunama i perifernih ekonomija na istočnom Jadranu. Mletačka je uprava iz fiskalnih razloga strogo nadzirala izvoz robe iz dalmatinskih luka i pažljivo ubirala izvozne carine, ali su vrste robe i smjerove izvozne trgovine uglavnom određivale ekonomske, tržišne zakonitosti, a ne odredbe državne vlasti. Zemljišni proizvodi (vino, suhe smokve) gotovo su se u cjelini izvozili prema Veneciji, jer su se u velikom potrošnom središtu na mletačkim lagunama mogli najbolje prodati, ali su se druge vrste robe (koža, konji, raša, vosak) pretežno usmjeravale prema Markama i Apuliji.³⁷